

“ТАНҚИДИЙ ТАФАККУР” ТУШУНЧАСИ ВА УНИ ТАЪЛИМДАГИ ЎРНИ

Жаҳонгир ХУДОЙҚУЛОВ

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси

Қонунчилик палатаси Девони Парламент

ахборот маркази ходими

АННОТАЦИЯ

Мақолада танқидий тафаккур тарихи маданияти ва унинг келиб чиқиши тўғрисидаги назариялар психологлар ва социологлар томонидан билдирилган фикрлар таҳлил этилган.

***Калим сўзлар:** танқид, тафаккур, таълим, изоляция, далиллар*

THE CONCEPT OF "CRITICAL THINKING" AND ITS PLACE IN EDUCATION

ABSTRACT

The article analyzes the views expressed by psychologists and sociologists on the culture of the history of critical thinking and theories about its origins.

***Key words:** criticism, thinking, education, isolation, evidence.*

КИРИШ

Танқидий фикрлаш технологиясининг асосчилари С.Темпле, К.Мередикт ва Д.Стил танқидий фикрлашни ўрганиш мумкинлигига амин бўлганлар, аммо бунда инсондан талаб этиладигани билимга қизиқувчанлик, инсоннинг ўз ўзига саволлар бериши ва уларга жавоб топишдир.

Танқид ўзи нима? “Танқид” сўзи юнон тилидан таржима қилинган “изоляция”, “ажралиш” деган маънони англатади. Рус тилида танқид тушунчаси бошқа маънога эга бўлиб, турли-тумандир. Танқид тушунчаси инсоннинг барча ақлий фаолиятини ўз ичига олади.

Танқидий фикрлаш кўплаб даражаларда ишлайди, фактлар билан қониқмайди, балки бу фактларнинг сабаблари ва оқибатларини очиб беради. Танқидий фикрлаш мулойим шубҳа, умумий қабул қилинган ҳақиқатларда шубҳа, муайян масала бўйича нуктаи назарни ишлаб чиқиш, мантиқий далилларни ҳимоя қилиш қобилятини ўз ичига олади. Танқидий фикрлаш бу ажратилган маҳорат эмас, балки унинг кўплаб кўникмаларининг комбинациясидир.

“Танқидий фикрлаш” тушунчаси бир неча маънога эга. Ушбу тушунчалар фикрлашнинг ривожланиш босқичларини, таҳлил қилиш қобилиятини, ҳақиқатга бўлган муносабатни ифодалайди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Бу таълим оловчилар яъни, ўқитувчига техникага ва ўқувчиларга ақлий фаолиятни рағбатлантириш учун танқидий фикрлашни ривожлантириш технологиясида қўлланиладиган воситаларга боғлиқ. Танқидий фикрлаш ўз ичига “баҳолаш” ва “ўз-ўзини ҳурмат қилиш”, “танқид” ва “ўз-ўзини танқид қилиш” “далил” ва “радия”, “танқидий таҳлил” каби тушунча ва жараёнларни қамраб олади. Танқидий фикрлаш маданияти ишончли далиллаш усуллари ва амалда қўлланиладиган техникалардан иборатдир. Буларнинг барчаси шахсиятнинг ривожланишига, ўқувчиларнинг дунёқарашини шакллантиришга ёрдам беради.

Психологлар К. Уейд ва К. Таврис танқидий фикрлашни ҳар қандай даъволарни баҳолаш ва яхши тўпланган далиллар асосида объектив қарорлар қабул қилиш қобилияти, яъни объектив ҳақиқатга эришиш қобилияти деб билади. Танқидий фикрлаш зарурати берилган қарорларни текширишда намоён бўлгани учун. Яъни, кимдир онгли равишда ёки онгсиз равишда алданиб қолиш имконияти мавжудлигини англатади.

Танқидийлик, И. Кантнинг нуқтаи назарига асосланиб, жамиятнинг номукамаллигидан келиб чиқиб, чекланган нуқтаи назардан кўриб чиқилади.

С.И. Заир-Бек нинг фикрига кўра, танқидий фикрлаш очиқ фикрлашдир. Янги ғояларни ишлаб чиқишни ўз ичига олади, баъзан ҳатто ҳаёт тажрибасидан ташқарида. Ўз эътиқодларини таҳлил қилиш қобилиятидир. Ўз фикрларини таҳлил қилиш, уларни бошқаларнинг нуқтаи назарлари билан боғлашдир.

Танқидий фикрлаш юқори даражадаги идрок ва тушунча билан ажралиб турадиган инсон фаолиятининг туридир.

Ҳар ким танқидий фикр юритиши мумкинми? Жан Пиaget 14-16 йилгача танқидий фикрлашнинг энг катта ривожланиш жараёни давом этаётганини ёзган. Аммо шунга қарамай, фикрлаш ҳамма учун бир хил эмас ва кўплаб талабалар интеллектуал вазифаларни бажара олмайди.

Фақат китобларни ўқиш танқидий фикрлаш ривожлантирмайди, энг муҳими, уни ривожлантириш учун муайян вазифаларни қўя олишдир. Мактабда танқидий фикрлашни ривожлантириш ҳар бир дарсга эътибор қаратиш ва уларни амалда қўллашни ўрганиши керак.

Куртисмередит, Чарлз Темпле ва Гиннистилл танқидий фикрлашни амалиётга айлантириш назариясини “ўзгартирди”. Кейинчалик улар ўз

ишларини педагогик технологияга олиб бордилар. Натижаларни баҳолаш босқичлари, услубий методлар ва мезонлар ишлаб чиқилди. Бунинг натижасида кўплаб ўқитувчилар ҳозирги кунга келиб юқоридаги тажриба технологияларидан фойдаланмоқда.

Диана Ҳалперн танқидий фикрлашни ривожланиш нуқтаи назаридан ўрганади ва уни шакллантириш услубларини тавсия қилади. Бу усуллар таълим технологиясига ўхшаш. Ушбу технологиялар нафақат ташқи, балки ички тузилиши билан ҳам ўхшашдир. Уларнинг асосий хусусияти – “қандай қилиб таълим бериш” муаммоси ҳисобланади. Талабаларга олинган билимларни амалда ва ҳаётда қўллашни ўргатиш муҳимдир.

Бундан ташқари, агар келажакда уни ишлатмаса ва ривожланмаса, бу фикрлашни ривожлантириш фойдасиз бўлади. Танқидий фикрлашни ривожлантириш ва ривожланиш кўникмаларини шакллантириш учун доимий ўргатиш керак. Сеарс ва Парсон талабаларга ҳар бир дарсда самарали ишлаш учун мақсадларни қўйишнинг муҳимлигини таъкидлаб, бунга алоҳида эътибор қаратдилар. Қабул қилинган асосий хатолар, ўқувчилар танқидий фикрлашга тайёр эмаслигидан келиб чиқишини тушунтиришга ҳаракат қилишган. Сеарс ва Парсонс танқидий фикрлашни ривожлантиришда пайдо бўлган фазилатларни аниқладилар, яъни бу: режалаштириш, мослашувчанлик, қатъиятлик, хатоларингизни тузатишга тайёрлик, ўз фикрлаш жараёнини ўз-ўзини англаш, мурасали ечимларни топиш кабилардан иборат.

Танқидий фикрлаш қобилиятлари сиз хоҳлаган натижага эришишга имкон беради. Бунинг учун дарсни семантик қисмларга ажратиш керак, ҳар бир босқичда танқидий фикрлаш қобилиятлари ишлаб чиқарилади.

Бу, ўз навбатида, дарсга ижобий таъсир кўрсатади, чунки ўқитувчи ҳозирги пайтда қандай кўникма ва техникани кўриб чиқади. Бунинг учун уларни тизимли ишлатиш керак.

Дарсда олинган материал, дарсда тушунарли ва ишлаб чиқилганда, шунингдек, талабалар учун муҳим аҳамиятга эга бўлганда яхши эсда қолади.

Фикрлашдаги асосий машқлар нутқдир ва нутқ ўз навбатида мураккаб когнитив фаолият ҳисобланади. Биз нутқ сўзлаганимизда, сўзларни танлаймиз, уларни грамматик жиҳатдан тўғри талаффуз қилишга ҳаракат қиламиз. Аксинча, тингловчининг нутқидан тингловчи томонидан қабул қилинган сўзлар тингловчи сифатида олинади ва шунинг учун у нима деб ўйлаётганини билади.

Фикрлаш қобилиятига эга бўлган киши саволлар беришни билади. Бу эса, ўз навбатида, маърузачи ва тингловчиларга ижобий таъсир кўрсатади. Палинсар ва Брауноб талабаларга савол беришса, улар ўрганадиган материал

оддий маърузаларга қараганда етакчи саволларсиз яхшироқдир. Талабалар томонидан матнни тушуниш учун суҳбат давомида тўғри саволлар беришни ўргатиш керак. Агар ўқувчилар ўзлари савол беришса ва уларга жавоб беришса, материални ассимиляция қилиш ва ёдлашга ижобий таъсир кўрсатадиган жараён янада самарали бўлади.

М.К.Кларин Қўшма Штатларда 80-йиллардан, Европа мамлакатларида 90-йиллардан бошлаб танқидий фикрлашни ривожлантириш таълимнинг устувор йўналишига айланганлигини қайд этди. Танқидий фикрлаш - мустақил ва айни вақтда ижтимоий фикрлашни ҳам ўзида мужассам этади. Бундай фикрлашнинг дастлабки нуқтаси - янги ахборотни олиш, саволлар бериш ва керакли далилларни топиш учун ҳал қилиниши керак бўлган вазифаларни кўра олиш билан ўлчанади. Аргумент учта элементни ўз ичига олади. Асосий мезон - бу асосий ғоя. Тасдиқлаш далиллар билан қўллаб-қувватланади. Далиллар нуқтаи назаридан матндан олинган парчалар, шахсий тажрибалар қўлланилади. Аргументнинг барча элементлари остида-баёнот ва далиллар ётади. Бунинг асоси - барча далилларнинг асосидир.

ХУЛОСА

Ижтимоий-танқидий фикрлаш - бу инсоннинг жамият билан ўзаро алоқаси, ижтимоий ҳақиқат туюлиши ва жамият тушунчасини қайта кўриб чиқишга тайёрлигини ўз ичига олган ижтимоий ҳақиқатни ишлаб чиқишдир. Шунингдек, ижтимоий - танқидий фикрлаш - бу ижтимоий ҳақиқатни ва мавжуд вазиятдан чиқиш йўлини тушуниш, муҳим ҳаётий масалаларда оқилона қарор қабул қилиш қобилиятидир. Мактабда ижтимоий тадқиқотлар дарслари ижтимоий-танқидий фикрлашни ривожлантиришга ёрдам беради. Улар замонавий дунёда талаб қилинадиган ўқувчиларнинг шахсий фазилатларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бундай фикрлаш бугунги таълимнинг бошида бўлади.

REFERENCES

1. Борытко Н.М, Соловцова И.А., Байбаков А.М Педагогические технологии.
2. Белкова Е. А. Активные и инновационные методы обучения. Обучение взрослых Ярославль. Академия Пастухова, 2010. - 259 с.
3. Айсмонтас Б. Б. Общая психология. Схемы. М., 2002. – 288 с. Волгоград: ВГИПК РО, 2006.- 369 с.
4. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. М.: Знание, 1986.- 297 с.
5. Браус Дж., Вуд Д. Инвайронметральное образование в школах / пер. с англ. М.:NAAEE, 1994. – 103 с.
6. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение. М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2008.- 348 с.

7. Бутенко А.В., Ходос Е.А. Критическое мышление: метод, теория, практика. Учеб.-метод. Пособие. М.: Мирос, 2002.- 407 с.
8. Варенников, Я. Воспитывать культуру критического мышления / Я. Варенников // Высш. образование в России № 6. – 141 с.
9. Дубровина И. В. Психология: учебник для студ. сред.мпед. учеб, заведений / под ред. И. В. Дубровина, Е. Е. Данилова, А. М. Прихожан. М.: «Академия», 2004.- 179 с.
10. Глебова М. В. Основы проблемы развития продуктивного мышления // Психология, педагогика, социология.. М., 2001.- 272 с.